

CSORBA LÁSZLÓ

A magyar kereszténydemokrácia liberális katolikus öröksége

Paul Johnson, az utóbbi évtizedek egyik legnépszerűbb kereszténység-történeti munkája, *A History of Christianity* szerzője megjegyzi, hogy amikor Félicité de Lamennais 1830-ban új szellemi mozgalmat hirdetett lapja, a *L'Avenir* hasábjain, nem használta ugyan a „kereszténydemokrácia” kifejezést, de kétségkívül már ebben a gondolatkörben fogalmazta meg mondanivalóját. Eszerint a megrázkódtatások, amelyek a francia forradalom évtizedei idején érték a katolikus egyházat, elkerülhetők lesznek, ha a pápaság ezután nem az államhatalmakkal, Európa „régí erőivel”, hanem a néppel, a „jövő erejével” keresi a kapcsolatot. A napóleoni háborúk után berendezkedő abszolútizmusok rendőrállami politikája, a Bourbonok „semmit sem tanultak” mentalitása őt arról győzték meg, hogy az egyház szabadságát éppenséggel az államhatalmak fenyegetik leginkább, így a katolikus hitélet jövőbeli szabadságának legfőbb biztosítója a tömegek szabadságjogainak biztosítása, mert ezek egyik legfontosabbja éppen a vallásszabadság. Itt jelentkezik először – mutat rá Johnson – a máig érvényes dilemma, hogy tudniillik a modern idők viszonyai között mi felel meg jobban az egyház érdekeinek: a biztonság vagy éppen a kockázatvállalás politikája?¹

Giacomo Martina, a Pápai Gergely Egyetem tanára is azt hangsúlyozza szintén jónéhány kiadást megért alapmunkája, a *La Chiesa nell'Età del Liberalismo* vonatkozó fejezetében, hogy abban a világban, ahol a laikus közhatalom eszméje vált uralkodóvá, és így az emberek nagy többsége már nem kívánt az egyháznak közvetlen szerepet adni az államélet mindennapjainak szervezésében és irányításában, nos, ebben az új világ-

¹ Paul JOHNSON: *A History of Christianity*. 5th ed. Atheneum, New York, 1987. 386–387.

ban a liberális katolikusok elévülhetetlen érdemeket szereztek az egyház és a modern állam kapcsolatainak kialakításában. Vezetőik joggal hangsúlyozták, hogy veszélyes, ha a trón és az oltár túl szoros szövetségbe kerül egymással, és az olyan liberális alapjogok, mint a lelkiismereti szabadság biztosítása, továbbá a jogegyenlőség körülményei között a sajtó-, a gyülekezési és a tanítási szabadság hasznos az egyháznak, ha élni tud vele.²

A különféle világnézetű és szellemi elkötelezettségű szerzők abban is egyetértenek, hogy az elmúlt másfél évszázad eseményeinek fényében meglehetősen átalakult annak a lesújtó ítéletnek a minősítése, amelyben Lamennais és követői eszméit XVI. Gergely pápa a *Mirari vos* (1831) kezdetű enciklikában részesítette. (Martina professzor szellemesen érezte, hogy nemigen lehetett mást várni attól az egyházfőtől, aki azért ellezte országában a vasútépítést, mert az is csak a liberális eszmék szabaddabb beáramlását szolgálja, és azért tiltotta a gázvilágítás bevezetését, mert az megkönnyíti a rendbontó elemek éjszakai gyülekezését...)³ E szerzők az enciklika korszakos tévedését elsősorban a kibontakozó liberális katolikus mozgalom eredményeivel szembeállítva érzékeltetik, jelezve azt is, hogy a század problémáinak ez a szellemi megközelítése hamarosan függetlenné vált Lamennais személyiségétől, és attól a sajátos, az egyháztól már elforduló, egyre radikálisabb úttól, amelyet ez a rajongó lelkületű politikai költő a későbbi években bejárt. Önállósuló követői, Charles de Montalembert, Frédéric Ozanam vagy Jean B. H. D. Lacordaire elsősorban Franciaországban, azután Adolphe Dechamps és az úgynevezett malines-i iskola Belgiumban, Josef Görres, Wilhelm Ketteler és Josef Ignaz Döllinger pedig a német területeken tették a korszak egyik uralkodó irányzatává a liberális és a katolikus értékek szimbiózisának keresését és kidolgozását. De magában Itáliában is hamarosan olyan kiemelkedő képviselői jelentkeztek e gondolatvilágnak, mint Antonio Rosmini, Vincenzo Gioberti vagy akár maga Camillo Benso di Cavour. A mozgalom rohamos terjedéséhez nagyban hozzájárult, hogy a század olyan, mondhatni „klasszikus” nemzeti szabadságmozgalmaiban, mint amilyen az íreké volt az angolok, a belgáké a hollandok, vagy a lengyeleké az oroszok ellen, a legteljesebb természetességgel fonódott össze a „nemzeti vallás” szerepkörében megjelenő katolicizmus a politikai és szellemi elnyomás elleni harccal, a nemzeti önrendelkezés követésével. E tágabb összefüggések és kölcsönhatások felismeréséhez és

² Giacomo MARTINA: *La Chiesa nell'Età del Liberalismo*. 4a ed. Morcelliana, Brescia, 1980. 27–42., 144–145.

³ Uo. 106.

népszerűsítéséhez pedig a romantika olyan írófejedelmei járultak hozzá, mint Alessandro Manzoni vagy Victor Hugo.⁴

Ismerve azokat a szoros szálakat, amelyek a legelesebb magyar elméket az európai politikai és intellektuális központokkal mindig összekötötték, nem csodálhatjuk, hogy a két nagy gondolatvilág fentiekben jelzett, felettből termékeny kölcsönhatása már igen korán megjelent a magyar szellemi életben is. Mégis aligha kétséges, hogy a megismerés sokszor alkotó újítással ötvöződött, hiszen a magyar gondolkodóknak a hazai, azaz különleges, egyedi problémákra számos esetben önállóan kellett megtalálniuk az egyszerre katolikus és liberális megoldást. Itt nem teszek kísérletet arra, hogy a liberális katolicizmus hazai hatástörténetének – vagy a kereszténydemokrácia irányába leginkább mutató elemeinek – valamiféle szisztematikus áttekintését vagy akár csak vázlatos bemutatását adjam. Két példát szeretnék csupán kiemelni, hogy pár vonásában jellemezni próbáljam azt a szellemi örökséget, amelyet a 19. század nagy magyar liberális nemzedékének katolikus tagjai az utókorra hagytak.

Eötvös József báró, a század egyik legjelentősebb magyar bölcselője és kultúrpolitikus 1867-től miniszterként kapott újra lehetőséget arra, hogy liberális egyházpolitikai nézeteit a gyakorlatban is kipróbálja. Amiként azt éppen Charles de Montalembert grófhöz intézett, 1868 augusztusában kelt egyik levelében kifejtette, szerinte „a kereszténység sohasem kötötte magát valamilyen politikai formához, hanem inkább bármely államformát, amellyel dolga akadt, felhasznált alaptételeinek és tanainak terjesztésére, [...] ennél fogva feladata nem abban áll, hogy a maga érdekeit valamely, a középkorban megalapozott államforma érdekeivel azonosítsa, hanem most is – mint mindig – a létező formákat, az uralkodó irányzatokat kell felhasználnia ahhoz, hogy a maga céljait követhesse”. Ám a katolicizmus még „nem érti” az új idők követelményeit – folytatódik egyik naplójegyzetében a gondolatmenet –, így épp a tömegekre való tényleges vallásos hatás visszaszerzése érdekében tartja szükségesnek a korábbi, sokban abszolutista jellegű politikai formáktól való elszakadást, „és azokat az alapelveket, amelyek az állam igazgatásánál érvényre jutnak, alkalmazni is az egyház világi jellegű ügyeinek igazgatásánál”.⁵ Ezek az alapelvek pedig a liberalizmus eszméivel azonosak, és ezek alapján az önkormányzati szervezkedésben rejlő, a világi híveket is aktivizáló szabadság élmé-

⁴ Uo. 127–134.

⁵ Eötvös József: *Levelek*. Szerk.: OLVÁNYI Ambrus. Magyar Helikon, Budapest, 1976. 556–557.; Eötvös József: *Naplójegyzetek – Gondolatok 1864–1868*. Közzéteszi LUKINICH Imre. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1941. 115.

nye és gyakorlata lesz Eötvös szerint a hitközönnytől és hierarchikus „túl-hatalomtól” sújtott katolicizmus újjáéledésének igazi bázisa. „Valamint az egyház a szabadságnak alapjait rakta le egykor – utal a jézusi áldozat fundamentálisnak ítélt „összcivilizatórikus” jelentőségére egy Haynald Lajos kalocsai érsekhez szóló levelében –, úgy most a szabadság fog szolgálni az egyház épületének alapjául, s ezen alap erősebb lehet annál, melyet egyházunk egyes fejedelmek s miniszterek kegyében keresett.”⁶

Azt, hogy a liberális szabadságjogok egyházpolitikai alkalmazását Eötvös hogyan képzelte el, jól illusztrálják az úgynevezett katolikus autonómia szervezése kapcsán kifejtett elképzelései. Az állam és a felekezetek elválasztásánál azt tekintette a legjobb módszernek, ha az állam csak olyan egyházi önkormányzattal lép partneri viszonyba, amely a maga minden hívét és funkcionáriusát egyaránt, igazságosan képviseli. Egy szintén Montalembert grófhoz intézett, 1867. májusi levelében azt fejtette, hogy az iskolák és a javak kezelési jogát illetően a protestáns felekezeteknél – egyházszervezetük presbiteriális felépítettsége folytán – az államnak eleve „megvan az a biztosítéka, hogy ezt a jogot a protestáns állampolgárok összessége fogja gyakorolni – tehát azok, akiknek a legnagyobb érdekük fűződik hozzá, hogy az oktatás minél kielégítőbb legyen és az egyház javait kizárólag egyházi célokra fordítsák”.⁷ A katolikusok esetében azonban „amíg a katolikus egyházat kizárólag a magasabb klérus képviseli, és mindazokat a jogokat, amelyeket az egyháznak megadunk, csakis egyes püspökök gyakorolják”, addig az állam nem egyezhet bele az önkormányzatba, mert arra, hogy az iskolák és a javak itt is az összes hívő javára szolgálnak majd, „a katolikus egyháznál nincs ilyen biztosíték”.⁸ A felekezeti egyenlőség elve természetesen megköveteli a katolikusok autonómiájának létrehozását is – szögezte le Eötvös a fentebb már idézett, másik levelében is –, mindezek miatt azonban csupán ugyanazokkal a feltételekkel, azaz „amennyiben ez az egyház, ami alapítványainak és iskoláinak kezelését illeti, ugyanúgy van megszervezve, mint a többiek, mert az állam ennyire fontos dolgok kezelését katolikus polgárai összességének átengedheti ugyan, de azok egy kasztjának nem”.⁹ A gondolatmenet szerves mozzanata, hogy a törvényhozás közreműködése nélkül nem alkotható autonómia, hiszen „az egyes egyházak viszonya az államhoz nem változtatható meg másképp, mint

⁶ NIZSALOVSKY Endre: Eötvös József két levele Haynald Lajos érsekhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1967. 74.

⁷ Eötvös József: *Levelek*. I. m. 485.

⁸ Uo.

⁹ Uo. 559.

törvény által”.¹⁰ E közreműködés jellege azonban merőben negatív természetű, amennyiben az államnak az önkormányzat megalkotási folyamatához semmi köze sincs, csupán a kész szervezetet – az államélet biztonsága, a törvényesség, és más, ilyenkor alkalmazható szempontok szerint felülvizsgálva – utasíthatja el, illetve iktathatja törvénybe.

Mindezek a nézetek az 1860/70-es években viszonylag széles körben találtak visszhangra, így Eötvös erre épített politikáját jelentős tekintélyek segítették. Egy Haynald érsekhez intézett levelében például megemlítette, hogy „Deák támogatására is számolhatunk, ki egyébiránt ezen ügyben egészen azon álláspontot foglalja el, mint én”.¹¹

Deák Ferencet – a 19. század második felében Magyarország, de nyugodtan mondhatjuk: az egész Habsburg Birodalom egyik legjelentősebb politikusát – Eötvös teljes joggal nevezte meg egyházpolitikai nézetei és kezdeményezései egyik legfőbb támogatójaként. A hazai egyházpolitikai problémákra mindketten már az 1830-as évektől kezdve, pályájuk legelejétől a liberális katolicizmus szellemében keresték a lehetséges válaszokat. Deák 1848-ban, mint a forradalom nyomán hatalomra kerülő Batthyány-kormány igazságügy-minisztere, főképp a népiskolai törvényjavaslat akkori képviselőházi vitáján fejtette ki e tárgyban nézeteit. A problémák legfőbb okát abban a tényben jelölte meg, miszerint az államok zöme az elmúlt századokban „a vallások között polgári különbségeket állított fel”. „Magyarország legnagyobb átkának tartom – jelentette ki –, hogy Magyarországnak először státusreligiója [államvallása] volt, melyből annyi igazságtalanság, annyi átok áradott a népre.” Majd feltette a szónoki kérdést: „Melyik ország az, melynek sorsát okunk van irigyelni?”. A vallási üldözötteket befogadó Amerikai Egyesült Államok az, ahol „az egyéni szabadság leginkább van biztosítva” és ahol tudatosan törekszenek semlegességre a felekezeti ügyekben.¹² Ez az érvelés egyfelől azért fontos, mert különösen jól mutatja, hogy Deák a liberális elképzelést – jelen esetben az egyház és az állam elválasztásának elvét – mennyire nem doktriner módon, hanem kifejezetten a magyar történelmi valóságba ágyazottan alkalmazta. Maga a konkrét gondolat pedig azért is külön figyelemre érdemes, mert meghatározó motívumként tért vissza a neves államférfi legutolsó parlamenti beszédében.

1873. június 28-án szólalt fel utoljára a nagybeteg Deák a magyar országgyűlés képviselőházában. Az egyházpolitikai problémák kezelésére

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 524.

¹² *Deák Ferenc munkáiból*. I. k. Szerk., bevezetőt írta: Wlassics Gyula. Franklin Társulat, Budapest, 1906. 317–322.

két nagy rendszer jött létre a világtörténelemben – fejtegette mondanódójának elvi keretét: az államvallást követő európai és az állam semlegességét valló amerikai szisztéma. „Az én nézetem – jelentette ki egyértelműen –, a magam elvéről szólok, az, hogy a két rendszer közt jobbnak, ésszerűbbnek és célszerűbbnek tekintem az amerikaiat. Amely rendszernek alapja az, hogy az állam ne, vagy minél kevesebbet avatkozzék a kultuszok ügyeibe, és csak akkor és csak annyiban, amennyiben a status fönntartása a beavatkozást szükségessé teszi.”¹³

Több példán mindjárt konkretizálta is elképzelését. Ilyen a főpapság országgyűlési tagsága a felsőházban. Az államvallás igazságtalan öröksége, hogy ott csak a katolikus főpásztorok ülnek. Két megoldás van: vagy a többi egyház is megkapja ezt a jogot, vagy – a fenti elvnek megfelelően – egyik sem. Ha majd a főrendiház reformja eljön, ott meg lehet oldani ezt a kérdést. Ülhet persze pap a parlamentben – tette hozzá –, de nem mint pap, hanem mint a nemzet választott vagy kinevezett polgára. Hasonlóképp adott alapelveket a kötelező polgári házasság bevezetéséhez, a papi vagyoni tulajdonviszonyainak vizsgálatához, a katolikus autonómia függetlenségének biztosításához. Befejezésül így fogalmazta meg „módszertani” stratégiáját: „...ha ezt egyszerre el nem érhetem, a célt mindig szem előtt tartom, és minden lépést, amely affelé vezet, pártolok, de nem pártolok semmi olyan lépést, amely attól eltávolít”.¹⁴

A magyar liberális katolikusok – európai elvbarátaikhoz hasonlóan – törekvéseiket előszeretettel népszerűsítették azzal a nagyhatású jelszóval, amely egyesek szerint az irányzat egyik legjelentősebb képviselőjétől, Charles de Montalembert-től származott, míg mások azt állítják, hogy az olasz egyesítést megvalósító, liberális egyházpolitikájáról is közismert piemonti miniszterelnök, Camillo Benso di Cavour vitte át a köztudatba: „szabad egyház a szabad államban”.¹⁵ Ugyanezekkel a nevezetes szavakkal – „Szabad egyház a szabad államban, ez az én jelszavam” – tette le a garast Deák Ferenc is 1868 októberében egy, az egyházi bíróságok jövőjéről folytatott parlamenti vitában.¹⁶

Eötvös és Deák nemzedékének múltával azonban a 19. század utolsó évtizedeiben a liberális katolikus politika válságba került – mert egy időre, adott formájában válságba került, kiüresedett maga a liberalizmus is.

¹³ *Deák Ferenc beszédei 1868–1873*. VI. k. Összegyűjtötte: Kónyi Manó. Franklin Társulat, Budapest, 1903. 411–412.

¹⁴ Uo. 412–415.

¹⁵ Charles BENOIST: La formule de Cavour – L'église libre dans l'état libre. *Revue de deux mondes*, 1905. Tome XXVIII. 343–372.

¹⁶ *Deák Ferenc beszédei*. I. m. 50.

Közismert, hogy a katolikus egyház újkori történetének mennyire jelentős irányváltása fűződik XIII. Leó pápa nevéhez, aki elődjének, IX. Piusnak kilátástalan – az egyház mozgáskörét akkoriban már anakronisztikusan korlátozó – kiváltságőrző konzervativizmusát elvetve egy szociálisan érzékeny, modern konzervativizmusnak nyitott utat, és az évezredes értékek védelmezésének és őrzésének jelszavával – a tudományos közélet és a sajtó mellett – a modern politikai pártküzdelmek porondjára lépett. Mint már volt róla szó, Róma a 19. század korábbi évtizedeiben elutasította a katolikus egyház és a polgári állam viszonyának elvi megalapozóit, a liberális katolikusokat, akik többek között „politizáló katolicizmusért”, tehát a többségi-képviselési elvű parlamentarizmushoz illeszkedő katolikus közéletért és hitéletért küzdöttek. A Vatikán viszont a századvégen csak azokat az utódaikat rehabilitálta, akik ugyan szintén elfogadták a polgári politikai struktúra viszonyaihoz való alkalmazkodást, a pártszerű szervezkedést és a parlamenti harcot, de számos vonásában opponálták azt a gondolat- és értékvilágot, amellyel a liberálisok ilyen módon is össze akarták fűzni az egyházat. Az újkonzervativizmus éles liberalizmussal szembenességében egyrészt jelen volt a félelem amiatt, hogy a szabad verseny világa és ideológiája nem tudja megállítani a különféle szocializmusok gyors és sikeres terjedését a munkásmozgalmak körében. Ezzel szoros összefüggésben ugyanakkor belejátszott annak fölismerése is, hogy a keresztény értékek szellemében aktivizálандó szociálpolitika enyhíteni tudja a munkásnyomort és így elejét veheti a néptömegek radikalizálódásának.

A liberális katolikusok öröksége persze minden tagadás ellenére ott van a modern katolikus konzervativizmus szellemi világában, hiszen a polgári világgal való együttélés kialakításának kétségkívül ők voltak az úttörői. És szükségképpen ott van a kereszténydemokrácia gyökerei között is, hiszen ez az irányzat éppen társadalmpolitikai felfogásának demokratizmusát többek között az emberi jogok érvényesítését még komolyan vevő, nagy liberális elődöktől örökölte. Persze a 20. században sokat változott a nyelv, ugyanazt másképp hívjuk, vagy mást hívunk ugyanúgy – amiként komoly kérdés az is, hogy napjaink politikai irányzatai mennyiben hasonlítanak azokhoz a mozgalmakhoz, amelyeknek száz-kétszáz éves elnevezéseit hordozzák. De akik a hazai kereszténydemokrácia történetét kutatják, bizonyára fölfedezik majd hőseik gondolatvilágában a fentiekben jelzett liberális gondolati örökséget is – amelynek mai megértése nyilván csak átértelmezéssel együtt lehetséges. Hiszen ennek szükségessége nincs ellentétben a múlttal. Ellenkezőleg: a szellemi-kulturális örökséget megérteni ma már csak úgy lehet, ha másként értjük, mint a korábbi nemzedékek.